

## GRAMMER

### I. MORFOLOJİ

Batı Sarı Uygurca'daki kelimeler kelimelerin şekli, birbiriyle olan ilişkiler, cümledeki rolüne göre, isim, sıfat, sayı, miktar, zamir, fiil, zarf, edat, yardımcı kelimeler, ünlem, ve yansıma kelime diye on bir çeşide ayrılır. Bağlaçlar yoktur. Kelimeler başka yollar ile birbirine bağlanır. Bu, Batı Sarı Uygurca'nın özelliklerinden biridir.

Yukarıdaki kelime türlerinden isim, sıfat, sayı, miktar ve zamirler hal ekleri çoğul eki ve şahıs ekleriyle çekimlenir. Bu tip kelimeler Sarı Uygurca'da isim özelliğine sahip isimlerdir. Fiillerin çatı, kip, zaman özellikleri vardır. Fiil özelliğine sahip kelime türleri ise, isim fiiller, sıfat fiiller, zarf fiiller, bunlar aynı zamanda isim, sıfat, zarf özelliğini de sahiptir. Zarf ve yansıma kelimelerde gramer değişiklikler yoktur. Edatlar, ünlem, ve yardımcı kelimelerde gramer değişiklik yoktur. Bazı kelimelerde fonetik değişiklikler vardır.

İsim özelliğine sahip kelimeler, fiiller, zarflar, yansıma kelimeler cümlede bağımsız şekilde bir öge olarak kullanılabilir. Edatlar, yardımcı kelimeler, ünlemler genellikle bağımsız şekilde cümlenin bir ögesi olarak gelemez.

#### 1. İsimler:

İsimlerde sayı, şahıs, haller vardır.

**a. Sayı:** İsimler sayı bakımından tekil ve çoğul diye ikiye ayrılır. İsimlerin çoğul eki almayan şekli tekil, çoğul eki aldığı şekil ise çoğul şeklidir. Çoğul eki: -lar / -ler, / -dar / -der / -nar / -ner. l ünsüzü ile başlayan çoğul ekleri ise ünlü ve tonlu ünsüz l, r, y, g ile biten kelimelere eklenir. d ünsüzü ile başlayan çoğul ekleri ise tonsuz z, j ile biten kelimelere eklenir. n sesi ile başlayan çoğul ekleri ise burun sesiyle biten kelimelere eklenir:

daGa “amca” +- lar = daGalar “amcalar”

käsi “kişi” +- ler = käsiler “kişiler”

tag “dağ” +- lar = taglar “dağlar”

yer “yer” +- ler = yerler “yerler”

oht “ot” +- dar = otlar “otlar”

yiz “bez” + -der = yizder “bezler”

budzañ “bakan” + - nar = budzañnar “bakanlar”

kelän “gelin” +- ner = kelänner “gelinler”

Burun sesiyle biten kelimelere de l ile başlayan çoğul eki ekleyebiliriz, anlamı değişmez.

Bazı vakitlerde çoğul eki eklenmezse de bazı isimler çoğul anlamını bildirir:

a. Sayılardan sonra gelen isimlere çoğul eki eklenmez:

beş Goy “beş koyun”, on dözäg “on kalem”

b. İsimlerden önce çoğulu bildiren kelimeler varsa, isimlere çoğul eki eklenmez:

gehp pudäg behrdi. “Çok kitap verdi”.

c. Özünde çoğul anlamı olan kelimelere çoğul eki eklenmez. Eğer çoğul eki eklenirse maddenin çeşidini bildirir:

Liañzannäñ çiçä mennernä sozuröp gep dro. “Hububat dairesinin arabası unları getirdi”.

Golneñ sular bezöp dro. “Gölün suları çoğalıyor”.

Bazı hallerde çoğul eki çoğul anlamını değil başka anlamları bildirir. Meselâ:

Göz “kız” +-dar =Gözdar “kızcağız”, Gözdar -lar = Gözdarlar “kızcağızlar”

b. İsimlerin İyelik Şekilleri

Batı Sarı Uygurca’da sadece isimlerde iyelik vardır. İyelik ekleri yavaş yavaş kayıp olmaktadır. İyelik ekleri bir nesnenin ikinci bir nesneyle olan ilişkisini bildirir. Bu ekler eski koşmalarda, halk hikayelerinde üç şahıs eki farklıdır, fakat tekil, çoğul farkı yoktur:

I.şahıs eki -m -äm

II. şahıs eki -ñ -äñ

III.şahıs eki -sä -ä

Meselâ: ana

anam “annem”

anañ “annen”

anasä “annesi”

Göz

Gözäm “kızım”

Gözäñ “kızın”

Gözä “kızı”

Günümüz halk ağızlarında, saygıyı ifade eden çok az sayıda isimlerde I. II. şahıs iyelik kavramı vardır. Diğer isimlerde yoktur. Birinci ve ikinci şahıslar için -ñ / -äñ eki kullanılır. Üçüncü şahıs iyelik eki her zaman -sä /-ä’dir.

I. şahıs eki -ñ -äñ

II. şahıs eki -ñ -añ

III. şahıs -sä - ä

anañ “annem, annemiz”, Güzäñ “kızım, kızımız”

anañ “annen, anneniz”, Güzäñ “kızın, kızınız”

anasä “annesi, onların annesi”, Güzä “kızı, onların kızı”

Genelde isimlerin I. II. şahıs farkı yoktur. III. şahıs eki genelde düşer. Meselâ:

goñçañ “fabrika”; = benim “senin, bizim, sizlerin” fabrikam.

goñçañä “onun, onların fabrikası”

Şueşonañ derekder xosä bezäp dro. “Okulun ağaçlarının hepsi büyümüş”.

Bu menañ aq Goy dro. “Bu benim ak koyunumdur”.

Bazı durumlarda III. şahıs eki düşmez.

a. III. şahıs ekinden sonra isim hal ekleri gelirse düşmez. Meselâ:

boz “vucut” = bozä “onun vücudu” = bozändan “onun vücudundan”

aGa “ağabey” = aGasä “onun ağabeyi” = aGasäñGa “onun ağabeyine”

säñnä “kız kardeş” = säñnäsä “kız kardeşi” = säñnäsäñge “onun kız kardeşine”.

b. III. şahıs eki düştüğü zaman anlam bakımından karışıklık ortaya çıkarsa, III. şahıs eki düşmez :

Anasä Suckige baräp dro. “Onun annesi Suckiye gitti”.

Eğer kocası başkalarına ‘anasä’ derse, ‘*cocukların annesi* yani eş’ anlamında anlaşılır.

Böyle durumlarda III. şahıs eki -sä / -ä kısalmaz.

c. İsmi Halleri:

İsmi halleri cümlede isimlerin diğer kelimeler ile olan ilişkisini belirler. Batı Sarı Uygurca’da isimlerin halleri 6 tanedir. Bunlar: isimlerin yalın hali, aitlik hali, yönelme hali, belirtme hali, kalma durum hali, çıkma halleridir.

Yalın Hali: İsimlerin ek almadığı şekli isimlerin yalın halidir. Meselâ:

gonda bär cigde derek olärgan dro. “Orada bir iğde ağacı var”.

Şaramaq attäg er ne. “Şaramak ünlüdür”.

Yañqässaq amähdan ahtGäla baräp dro. “Yañkessak av avlamaya gitti”.

Tamlayan Hali: İsimlere *-nāñ / -dāñ* eklerinin eklenmesiyle yapılır. Meselâ:

su “su” +- nāñ = sunāñ “suyun”, yol “yol” +- nāñ = yolnāñ “yolun”

aht “at” +- dāñ = ahtdāñ “atın”, şaj “saç” +- dāñ = şajdāñ “saçın”

Yönelme Hali: İsimlere *+ -Ga / -ge / -ga / -ge / -ñGa / -ñge* eklerinin eklenmesiyle yapılır.

G, g ile başlayan ekler patlayıcı ve burun sesleriyle biten kelimelere eklenir; g ile başlayan ekler ise ünlü ve diğer ünsüzlerle biten kelimelere eklenir; ñ ile başlayan ekler ise III. şahıs isimlere eklenir. Meselâ:

aht “at” +- Ga = ahtGa “ata”, gädäk “köpek yavrusu” +- ge = gädäke “köpeğe”

moen “boyun” +- Ga = moenGa “boyuna”, tala “yeşil saha” +- ga = talaga “yeşil sahaya”; yer “yer” +-ge =yerge “yere”, aca “ata” acasä +-ñGa “onun babasına”.

İsimlerin yönelme hali hareketin yönünü, amacını, nesnenin zamanla olan ilişkisini bildirir:

gol GäzaGasāñGa kulov dro. “O, ablasına gülüyor”.

Vañ loşi yüsānge yanöp dro. “Vañ öğretmen evine döndü”.

Senāñ bu yañä gezgānä nicor menekge ahdä? “Sen bu yeni elbiseyi kaç paraya aldın ?”

Sen gonda Gahcanga diğe olärgaş er? “Sen orada ne zamana kadar kalacaksın?”.

Bu Gozināñ adāñGa ‘Sudärga’ diğek me dro. “Bu kuzunun adı Suderga denir”.

Belirtme Hali: İsimlere *+ -nä / -dä / -n* eklerinin eklenmesiyle ifade edilir.

*-nä* eki ünlüyle biten ve *z, j* dışındaki bütün ünsüzlerle biten kelimelere eklenir; *-de* tonsuz ünsüzler ve *z, j* ünsüzleriyle biten kelimelere eklenir; *-n* ise III. şahıs eklerinden sonra eklenir:

buGa “buğa” +- nä = buGanä “buğayı”

eren “erkek kişi” +- nä = erenä “erkek kişiyi”

göz “göz” +- dä = gözdä “gözü”

änä “erkek kardeş” änäsä “onun küçük erkek kardeşi” +-n = änäsän “onun küçük erkek kardeşini”

Belirtme Hali hareketin objektini bildirir. Aynı zamanda kelime ile kelime arasındaki ilişkiyi bildirir. Örneğin:

Gol kemzinä çäuçäuga zhoñnagaş la hanöp dro. “O, ekmeği cebine koyar koymaz gitti.”

Bärme şozdä men mända diyerge oñ bolmas dro. “Bazı sözleri benim burda söylemem uygun olmaz”.

Mañqäs aniga ala gädäqän yülärvadäp dro. “Cadı (nun) köpeğini öldürdü”.

gol ohqdä ponä alänov amähdan ahtGäla hanäp dro. “O oku ve tüfeği alıp ava gitti”.

En son cümledeki ‘*ohqdä*’ kelimesindeki -dä belirtme hali rolunda değil bağlaç ‘ve’ anlamındadır. Batı Sarı Uygurcada isimin belirtme hali şekli aynı zamanda bağlaç rolunda kullanılır:

Gäzdä xan bärege ehdäp dro. “Kız ve kahan bir yere ulaştı.”

Derdennä tusGan şigesä şiganGa aydäp dro. “Kurt ile tavşan fareye sordu”.

KALMA HALİ: İsimlere +-da / -de / -nde / -nda eklerinin eklenmesiyle yapılır.

d ile başlayan ekler III. şahıs eki olmayan isimlere eklenir; n ile başlayan ekler ise III. şahıs şeklindeki isimlere eklenir. Meselâ:

deñär “gök” +-da = deñärda “gökte”

seme “tapınak” +-de = semede “tapınakta”

art “ardı” ardä “onun ardı” +-nda = ardända “onun ardında”

yü “ev” yüsä “onun evi” +-nde = yüsände “onun evinde”

Kalma durumu hareketi ve hareketin zamanını, durumunu bildirir. Meselâ:

Mäsdäñ duede şäjennarGa ahsägraq ziliu Goy bergäş dro. “Bizim komsomol’da köylülere fazla koyun verilecekler”.

Ol kunde menäñ bandä bar bolsa munä danägäş er ne! “Eğer o günde rahibim yanımda olsaydı , o bunu tanırdı.”

Mäs yüsände diensi Garahdä. “Biz onun evinde televizyon seyrettik”.

İsimlerin kalma hali bazen hareketin şeklini bildirir. Meselâ:

Bu qan yaganän bär poda ahdäp dro. “Kağan filini bir kurşunla yere düşürdü”.

Qannäñ ezerdoma käsi bär Gäläşda bahzhen qaldärohderäp dro. “Kahanın refakatçısı bir bıçak ile onun kafasını uçurdu”.

ÇIKMA HALİ:

İsimlere -dan / -den / -ndan / -nden eklerinin eklenmesiyle yapılır. Meselâ:

yag “yağ” +-dan = yağdan , tergen “araba” +-den = tergenden “arabadan”

ana “anne” anasä “annesi” +-ndan = anasändan “annesinden”

eñge “yenge” eñgesä “yengesi” +-nden = eñgesänden “yengesinden”

İsimlerin çıkma hali hareketin çıkma yerini, kaynağını, karşılaştırılan nesneyi, sayının belirttiği nesneyi ve vurgulanılan sayıyı bildirir:

Yoraqdan bär kəsi gelov dro. “Güneyden bir kişi geliyor.”

Mändan soñ andağ Gälma. “Bundan sonra öyle yapma.”

Bu lomaqdä eñgesänden añnahdä. “Bu hikayeyi onun yengesinden anladım.”

Bu tiorden gol tiordenden yaxşıraq dro. “Bu çanta o çantadan biraz iyi.”

Men bär derden, bär tusGan, bär şigan mändag şuden amähdannä cäulavtdä. “Ben bir kurt, bir tavşan, bir fareden ibaret üç canlıyı kurtardım.”

Bunların dışında az sayıda isimlerin küçük şeyleri, sevdiği şeyleri ifade etmek için kullanılan şekilleri vardı.

a. Küçük şeyler isimlere +*-car* /*-cer* eklerinin eklenmesiyle yapılır:

Gunan “öküz” + *-car* = Gunancar “iki yaşındaki kısırlaştırılmış öküz”, duge “inek” + *-cer* = dugecer “iki yaşında inek”.

b. Sevdiğini ifade etmek için isimlere + *-y* / *-ay* eki eklenir:

mula “çocuk” + *-y* = mulay “sevgili çocuğum”, Güz “kız” + *-ay* = Güzay “Sevgili kızım”.